

PRIKAZI KNJIGA – BOOK REVIEWS – BUCHBESPRECHUNGEN

Mislava Bertoša

Filozofski fakultet Zagreb

Pišковиć, Tatjana, ur. 2018. *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola i FF press. 379 str. ISBN: 978-953-175-688-4

Godina 2018. ostat će u hrvatskoj lingvistici zapamćena po dvama zbornicima posvećenima temi roda, spola i jezika koji su konačno ispunili prazninu koja je, uz iznimku nekoliko vrijednih i izuzetnih djela, desetljećima obilježavala područje hrvatske sociolingvistike. Ne znam je li to bila prvotna urednička intencija, no spomenuti se zbornici sadržajno upotpunjuju. Jedan, naslovljen *Izvedbe roda u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*, koji su uredile Ivana Brković i Tatjana Pišković i koji objedinjuje dvanaest pisanih inačica pozvanih predavanja sa 46. seminara Zagrebačke slavističke škole održane u Dubrovniku u ljeto 2017., višeglasje rodni identiteta i njihove izvedbe osvjetljava većinom u nacionalnoj perspektivi, na primjerima hrvatskoga jezika, umjetnosti, kulturnih produkata i pojava uopće. Drugi, kojim će se detaljnije pozabaviti ovaj prikaz, naslovljen *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu* urednice Tatjane Pišković, donosi prijevod (ponovno dvanaest) kanonskih tekstova feminističke kritike jezika i srodnih disciplina od početka sedamdesetih godina 20. stoljeća do danas.

Kad se, dakle, pojavila u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća, feministička je kritika jezika načela niz praktičnih problema povezanih s tadašnjim položajima žena u društvu i načina na koje se ti položaji ili odražavaju ili konstruiraju u jeziku: primjerice, seksizam i pejorativnost u jeziku, tzv. „nevidljivost, neprisutnost“ žena u jeziku, u nekim pojmovima i slično. Pritom je odmah zauzela kritičku perspektivu, društvenu angažiranost i stremljenje prema konkretnim promjenama u društvu (društvenim učincima, kako bi se danas uobičajenim rječnikom kazalo), no neke od tema koje se obrađuju u odabranim člancima aktualne su i veoma društveno relevantne i danas. Što se teorijske, znanstvene, strane tiče, ponudila je i omo-

gućila znanosti o jeziku, posebice njezinoj disciplini sociolingvistici, neke nove uvide i perspektive koje do tada nisu postojale, ili je neke već postojeće teorije proširila i primijenila i na područje jezika i roda, a zatim i jezika i spolnosti, utječući tako na njihove preobrazbe i dopune. Utoliko su njezine zasluge izuzetne, i to ne samo u sociolingvistici, već i u područjima poput sociokulturne lingvistike, analize diskursa, pragmalingvistike, sociosemiotike, lingvistike teksta, konverzacijske analize, antropološke lingvistike, da spomenem samo neke.

U svojem sadržaju zbornik *Rodni jezici* urednice Tatjane Pišković okuplja dvanaest kanonskih tekstova objavljenih između 1973. godine, kad je Robin Lakoff objavila poznati članak *Language and Woman's Place*, ili sada u prijevodu *Jezik i ženino mjesto*, koji se smatra početkom feminističkoga bavljenja jezikom, i recentne 2014. godine u kojoj je objavljen članak *Feministički temelji istraživanja jezika, roda i spolnosti* iz pera američke lingvistkinje Mary Bucholtz u kojem se promišljanju doseži i skiciraju nove perspektive feministički utemeljenog proučavanja odnosa između jezika, roda i spolnosti. Svi su odabrani tekstovi upućenom lingvistu jako dobro poznati, reprezentativni i relevantni, jer su u povijesti feminističkoga i rodno-studijskog promišljanja jezika označili prekretnicu, bilo u tematici, pristupima ili metodologiji. U zborniku *Rodni jezici* ti su tekstovi grupirani u četiri cjeline (*Dominacija i razlika; Postmoderni obrat: prevladavanje binarnosti; Izvedba roda u komunikacijskoj praksi; Sinteza*) koje tematski i kronološki prate razvoj feminističke kritike jezika, dokumentiraju njezine prekretnice i uvođenje novih tema, perspektiva i metoda koje su se vremenom toliko razgranale i raslojile da su sredinom devedesetih godina prošloga stoljeća dovele i do formiranja sasvim nove discipline, *queer* lingvistike koja je u zborniku također zastupljena kanonskim tekstovima. Raznolikost tema, koja je, uostalom, tipična za ovo područje, odabranim je člancima pažljivo i izvrsno pokrivena, a urednica se, što je posebno pohvalno, nije ustručavala uključiti tekstove koji jeziku pristupaju iz suprotnih, nerijetko i zaoštrenih, pozicija i polazišta. Zato će čitatelji moći steći cjelovite uvide u raznolikost tema i pristupa ovoga područja. Tekstovi okupljeni u zborniku sustavno i iscrpno ilustriraju raznolikost metoda i pristupa koji su karakteristični za proučavanje jezika iz feminističke i *queer*-lingvističke perspektive. Njihovo je temeljno obilježje interdisciplinarnost i kombiniranje različitih analitičkih instrumentarija i teorijskih okvira primjenjivih na proučavanu problematiku, primjerice, iz sociolingvistike, antropološke lingvistike, tipološke lingvistike, društveno orijentiranih analiza diskursa, konverzacijske analize, semiotike i socijalne semiotike. Posebno su vrijedne intencije urednice da se uhvati u koštac s jednim prilično nepoznatim područjem u hrvatskoj znanosti, s gotovo nepostojećim, a svakako neusustavljenim, pojmovljem. Predloživši mnoge prijevodne ekvivalente engleskih pojmova koji u hrvatskom je-

ziku dosad nisu postojali, prevoditeljica i urednica osigurale su prinos standardizaciji hrvatskoga lingvističkog, odnosno sociolingvističkoga nazivlja koji se odnosi na područje rodne i *queer* lingvistike.

Zbornik otvara uvodna studija urednice Tatjane Pišković maštovito naslovljena *Uvod u rodolektologiju* (str. 7–33) u kojem nisu samo predstavljeni zastupljeni članci i područje rodne lingvistike, niti je samo opravdan „izbor tekstova uvrštenih u ovu knjigu“ (str. 28), kako to skromno ističe sama autorica, već je sustavno i kritički dana svojevrsna meta-analiza i sinteza raznih teorijskih i analitičkih previranja u rodnoj lingvistici, od početnih istraživanja obilježja jezičnog izražavanja bijelih heteroseksualnih žena pripadnica američke srednje klase preko nadilaženja binarnih pojmova muškosti i ženskosti i okretanja izvedbama polifonih rodnih identiteta, do, konačno, uvođenja novih tema poput iskazivanja žudnje u jeziku ili kritičkih metodoloških promišljanja normativnih heteroseksualnih identiteta kao samorazumljivih polazišta (socio)lingvističkih istraživanja. Autorica je, osim toga, radom obogatila hrvatsku sociolingvističku terminologiju dvama novim pojmovima: pojmom rodolektologije koji definira kao „bavljenje rodnim identitetima u jeziku“ (str. 17), te pojmom rodolekta (skovan analogijom prema pojmovima idiolekta, dijalekta, sociolekta) koji ne uključuje samo „binarne (muške i ženske) rodne jezične prakse, nego svu rodnu polifonost koja se jezikom može oblikovati i opisati.“ (str. 17)

Prva tematska cjelina naslovljena je *Dominacija i razlika* (str. 35–153), a sadržava četiri članka koji iz različitih perspektiva osvjetljavaju dvojnu polazišnu pretpostavku o tome kako su, s jedne strane, razlike između jezičnih upotreba muškaraca i žena posljedica društvene nejednakosti između tih dvaju spolova, odnosno posljedica muške dominacije nad ženama u društvu, a s druge strane, posljedica različitog odgoja i socijalizacije djevojčica i dječaka. Ti su teorijski i metodološki pristupi u svojoj osnovi esencijalističke naravi, a dominirali su feminističkom kritikom jezika u prvim dvama desetljećima njezinih znanstvenih oblikovanja i danas imaju povijesnu vrijednost. Prvi od njih upravo je pionirski rad Robin Lakoff, *Jezik i ženinino mjesto*, objavljen izvorno 1973. godine i vjerojatno jedan od najcitiranijih i najosporavanijih radova feminističke kritike jezika koji je utro put najšire shvaćenoj rodnoj lingvistici. Tekst australske autorice Dale Spender *Vjerovati ili ne vjerovati... istraživanjima jezika i spola* iz njezine knjige *Man Made Language* objavljene 1980. godine iz radikalno-feminističke (radikalno se ovdje upotrebljava u svojem etimološkom značenju), pa i aktivističke perspektive argumentira tezu o ženskoj manjkavosti u jeziku, ali i u lingvističkim proučavanjima koja vrve predrasudama o načinima na koji žene upotrebljavaju jezik, o muškarcima kao kreatorima leksičkih značenja koja su negativno nastrojena prema ženama, te o engleskom jeziku kao doslovce muškoj tvorevini (str. 77). Puno je „blaže“ intoniran članak Da-

niela Maltza i Ruth Borker, *Kulturni pristup muško-ženskomu nesporazumu* iz 1982. godine. U njemu autori prema vlastitim riječima nastoje „ponuditi koristan novi odgovor za istraživanje razlika između govornih obrazaca muškaraca i žena u Americi.“ (str. 115). Povezujući nesporazume u komunikaciji između osoba različitoga spola s onima između osoba različitih etničkih skupina, autori oba fenomena smještaju u okvir kulturnih razlika i nesporazuma, pa pretpostavljene nesporazume u žensko-muškoj komunikaciji objašnjavaju razlikama u socijalizaciji koju su obje strane prošle u dječjoj dobi smještajući pritom odrasle muškarce i žene u različite supkulturne skupine. Ovu tematsku cjelinu zatvara popularno napisan, a za samu struku u vrijeme kad je objavljen (1990. godine) već pomalo i anakron, tekst Deborah Tannen „*Pusti te novine i razgovaraj sa mnom!*“ *Prisni i informativni govor*, poglavlje iz njezine neznanstvene „uspješnice i samopomoćnice“ *Ti to baš ne razumiješ*. Deborah je Tannen inače cijenjena američka jezikoslovka koja je radni vijek provela na Sveučilištu Georgetown i svojim ozbiljnim znanstvenim radom prilično zadužila područje konverzijske analize, a ovom je knjigom uspjela popularizirati lingvistiku, što je svakako plemenita intencija, iako su posljedice te popularizacije izazivale ambivalentne reakcije u akademskoj zajednici jezikoslovaca.

Druga cjelina zbornika, naslovljena *Postmoderni obrat: prevladavanje binarnosti* (str. 155–264), sadržava četiri, sad je već moguće reći, legendarna članka od kojih svaki predstavlja jedan od ključnih metodoloških obrata u istraživanju jezika, roda i spola/spolnosti. Smješteni u vremenski okvir od početka devedesetih godina prošloga stoljeća do početka dvadesetprvoga, ti radovi, propitujući prijašnje nekritičko prihvaćanje binarnih i polariziranih kategorija muškog i ženskog i suprotstavljajući se pojednostavljenom esencijalističkom pristupu kompleksnim odnosima jezika, roda i spolnosti, uvode nove pojmove i metodološke okvire koji i danas dominiraju područjem rodne lingvistike. Jedan je od takvih pojmova zajednica prakse koji je primijenjen u tekstu Penelope Eckert i Sally McConnell-Ginet *Misli praktično, gledaj lokalno: jezik i rod kao praksa utemeljena na zajednici* iz 1992. godine. Autorice su na primjerima istraživanja ostvarenih jezičnih upotreba stvarnih govornika u stvarnim svakodnevnim kontekstima pokazale da su faktori koji čine kategoriju roda „izrazito varijabilni“ (str. 183) i istaknule da put prema proučavanju odnosa jezika i roda mora biti interdisciplinarni naravi. Preispitivanje, a zatim i odbacivanje ideje da se kompleksnost ljudskog iskustva može simplificirano polarizirati u muško-žensku dihotomiju koja se onda prenosi i u jezik i jezične prakse uvjerljivo je argumentirano u članku Janet Bing i Victorije Bergvall objavljenom 1996. godine pod naslovom *Pitanje svih pitanja: onkraj binarnoga razmišljanja*. Riječ je o članku koji je iznimno važan za promišljanja temeljnih pitanja i metoda u rodnoj lingvistici, jer je upozorio na metodološke nedostatke lingvističkog esencijalizma

(uspostavljenog u analogiji s biološkim esencijalizmom) zbog kojeg je čitava lepeza rodni identiteta koji se ne uklapaju u stereotipno zamišljene kategorije muškog i ženskog dugo bilo osuđena na društvenu marginaliziranost i opću nevidljivost u jezikoslovnim istraživanjima. Metodološki je inovativan i članak Rustyja Barretta *Homo-genijalna govorna zajednica* izvorno objavljen 1997. godine u prvom zborniku *queer*-lingvističkih tekstova koji su uredile Kira Hall i Mary Bucholtz. Rusty Barrett jedan je od najzanimljivijih živućih lingvista (osobno mi je svaki njegov tekst otvorio neki novi horizont u promišljanju jezičnih pojava), a u ovome je tekstu podvrgnuo propitivanju primjenu naoko neproblematične definicije lingvističkog pojma govorne zajednice kao homogene cjeline koju je moguće odrediti prema objektiviziranim kriterijima na *queer* govorne zajednice i, zaključivši da takva primjena nije moguća, predložio subjektivniji pristup u kojem bi govornici same *queer* zajednice određivali uvjete i kriterije definicije. Posljednji članak ove tematske cjeline naslovljen *Jezik i žudnja* potpisuje švedski lingvist i antropolog Don Kulick. Njegova izrazito anti-esencijalistička nastrojenost i distanciranost prema ideji da se u proučavanjima jezika i spolnosti potonja svodi na identitet, više ili manje stabilan, performativan, osviješten i *autan* dovela ga je do razrade novoga smjera u *queer* lingvistici – proučavanja jezika i spolnosti kao žudnje. Pritom se Kulick vraća rodonačelnicima istraživanja žudnje u jeziku, Barthesu i Kristevoj, kao i psihoanalitičkim temeljima teorije žudnje, te predlaže usmjeravanje istraživačkih interesa prema sociosemiotici žudnje koja bi jeziku kao verbalnom kodu priključila ostale semiotičke kodove kojima se u komunikacijskim interakcijama signalizira i dekodira žudnja.

Treća je tematska cjelina naslovljena *Izvedbe roda u komunikacijskoj praksi* (str. 265–328) i obuhvaća tri članka koji primjenjuju metodološke pristupe na analizu konkretnih komunikacijskih ostvaraja. Prvi od njih članak je o komplimentima i rodno utemeljenim strategijama uljudnosti iz 1988. godine koji je napisala Janet Holmes. *Davanje komplimentata: rodno utemeljene strategije uljudnosti*, dakle, na primjeru korpusa od više od četiristo razmjena komplimentata između Novozelanda i Novozelandački analizira njihovu distribuciju, sintaktičke obrasce i semantičku (tematsku) dimenziju prema postavljenoj hipotezi kako komplimenti imaju sasvim različite funkcije u interakciji žena i muškaraca. Pritom Holmes slavi ženske jezične strategije i pripisuje im pozitivne konotacije kreativnosti, vještine, moći, spretnosti itd. Sljedeći je članak naslovljen *Izvođenje rodnoga identiteta: govor mladića i konstruiranje heteroseksualne maskuliniteta* autorice Deborah Cameron iz 1997. godine. U njemu se analizira transkript snimljene spontane konverzacije peptorice američkih bijelih heteroseksualnih studenata za vrijeme gledanja košarkaške utakmice na televiziji. Članak je višestruko značajan za rodnu lingvistiku, jer pola-

zeći od teorije performativnosti rodnih identiteta, pokazuje metodološku neodrživost nekadašnjih muško-ženskih dihotomija u konkretnim komunikacijskim i konverzacijskim interakcijama i uvodi u lingvistiku istraživanje jezične konstrukcije heteroseksualnosti i maskuliniteta. Cameron, naime, svojom analizom pokazuje kako petorica studenata razgovarajući dok gledaju utakmicu preuzimaju mnoge jezične obrasce koji bi se u nekadašnjim tradicionalnim istraživanjima pripisali ženama, pa tako ogovaraju svoje kolege sa sveučilišta, komentiraju njihovo ponašanje, izgled i način odijevanja, a heteroseksualnoga kolegu nazivaju gejem jer ne odgovara njihovim predodžbama maskuliniteta. Na temelju obilježja njihovih jezičnih interakcija, Cameron, naravno, ne zaključuje da bijeli heteroseksualni američki mladići iz srednje klase govore kao žene, već upozorava na to da jezični resursi slobodno stoje na raspolaganju govornicima svih spolova, rodni identiteta i spolnosti, te da ih je moguće upotrijebiti bilo u kojem trenutku konkretne jezične interakcije. Tekst koji zatvara ovu cjelinu u smislu metodološke inovativnosti još je značajniji. Rusty Barrett, jedini autor koji je u zborniku zastupljen dvama člancima, objavio je 1999. godine izniman rad naslovljen *Indeksiranje polifonog identiteta u govoru afroameričkih drag queens*. U sintezama *queer* lingvističkih istraživanja taj se rad smatra jednim od pionirskih radova u području proučavanja jezika i spolnosti definirane kao stil/stilizacijska praksa. U njemu Barrett ispituje načine na koje afro-američke *drag* kraljice stvaraju jezični stil „bjelkinje“ i analizira u kakve odnose on ulazi s ostalim spektrom njihovih jezičnih stilova indeksirajući višeslojne polifone identitete. Pri tome odbija apriornu zadanost muških i ženskih izvedaba i ističe važnost koju ti identiteti i stilovi imaju u konkretnim zajednicama prakse, odnosno kako višeznačje i simbolika njihova govora može varirati u različitim kontekstima i među različitim govornicima.

Tematska cjelina *Sinteza* (str. 329–360), koja zatvara *Rodne jezike*, predstavljena je člankom Mary Bucholtz *Feministički temelji istraživanja jezika, roda i spolnosti* iz 2014. godine. Predloživši vlastitu i značenjski jako široku definiciju feminizma, autorica je pokušala sintetizirati raznolikost lingvističkog proučavanja odnosa jezika, roda i spolnosti, te sve te raznolike i oprečne pristupe, metodologiju, teorijske okvire podvući pod krovni pojam feminizma.

Znanstveni prinos zbornika *Rodni jezici* višestruk je. Osim svoje opće i nadnacionalne znanstvene vrijednosti, važan je prinos razvoju hrvatske filologije iz nekoliko razloga. On u hrvatsku znanost, ponajprije, uvodi nove, dosad slabo poznate, lingvističke discipline dajući time poticaj studentima i mlađim istraživačima da svojim budućim znanstvenim i nastavnim radom nastave razvijati ovo područje u hrvatskome kontekstu. Prijevodnim prijedlozima, nadalje, osigurava svoj prinos standardizaciji sociolingvističke terminologije na hrvatskome jeziku. Precizni ana-

litički instrumentariji odabranih tekstova, njihova raznolika teorijska polazišta i široka zasijecanja u suvremenu rodnu i spolnosnu problematiku povezanu s jezičnom djelatnošću, konačno, omogućuju lingvistima i filolozima upotpunjavanje mozaične i višedimenzionalne strukture i funkcije jezičnih pojava kojima se bave. Sadržaj je zbornika, naravno, mogao biti upotpunjen još kojim antologijskim radom ili autorom: osobno mi je žao što u njemu nisu zastupljeni autori poput, primjerice, Williama Leapa, Anne Livie, Nika Besniera, Davida Valentinea ili Kire Hall, no s obzirom na stremljenja u današnjem znanstvenom izdavaštvu, bilo na globalnoj bilo na lokalnoj razini, te *biznisa* koji se isprepleo oko autorskih prava na članke i njihovih cijena, hrvatska lingvistička akademska zajednica sretna je što je dobila ovakvu knjigu. Konačno, vizualna pojavnost ovoga zbornika, napose kromatska organizacija njegovih korica u odnosu prema njegovu unutarnjem sadržaju, znakovito se poigrava različitim društvenim stereotipovima, pa treba srdačno pozdraviti izlazak ove feminino-pederske knjige, a Tatjani Pišković uz zahvalnost poželjeti još puno ovako inovativnih uredničkih poduhvata.